

Ejchman, Maria

Zbiór etykiet handlowych i przemysłowych Edwarda Szymczaka : na marginesie wystawy w Muzeum Woli

Almanach Muzealny 3, 131-154

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Ejchman

ZBIÓR ETYKIET HANDLOWYCH I PRZEMYSŁOWYCH
EDWARDA SZYMCZAKA
NA MARGINESIE WYSTAWY W MUZEUM WOLI

Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia i analizy bogatego źródła do badań nad historią gospodarczą Warszawy, które do tej pory jest jeszcze nie w pełni doceniane i wykorzystane przez historyków. Wynika to prawdopodobnie z braku konkretnych opracowań bogatego materiału źródłowego, który przecież istnieje w archiwach i zbiorach muzealnych, a przede wszystkim w kolekcjach prywatnych. Jedną z takich kolekcji jest zbiór etykiet handlowych i przemysłowych należący do znanego warszawskiego kolekcjonera Edwarda Szymczaka.

Zespół ten obejmuje ponad 400 etykiet, wytworzonych w okresie od lat siedemdziesiątych XIX w. do 1914 r. w warszawskich zakładach litograficznych. Kolekcja jest zbiorem zróżnicowanym zarówno pod względem formalnym, jak i tematycznym. Etykietami określono znajdujące się tu rachunki i blankiety firmowe, etykiety z pudełek po grach, cenniki, bilety wizytowe i z życzeniami noworocznymi, fragmenty opakowań po kosmetykach, herbacie i wyrobach tytoniowych, afisze reklamowe, nawet nalepki z butelek po alkoholach czy wreszcie banderolę z głowy cukru. Zawierają one informacje o kilkudziesięciu firmach produkcyjnych i handlowych działających na przełomie dwóch stuleci w Warszawie. Różnorodność tematyczna etykiet narzuciła konieczność podzielenia ich na kilkanaście grup odpowiadających gałęziom przemysłu i handlu. Reprezentowany jest między innymi dział konfekcyjny, kosmetyczno–chemiczny, meblowy, metalowy, spożywczy (zaliczono do niego również tytoniowy i alkoholowy), wydawniczy. Tak pogrupowane, etykiety przedstawiono na wystawie, która odegrała rolę dość swoistej książki

adresowej. Próbę jej opisanja należałoby zacząć od koloru — elementu ważnego w każdej wizualnej reklamie.

Kolorystyka całego zbioru jest bardzo szlachetna; żywa, ale nie agresywna. Najbarwniejsze są etykiety z pudełek po grach dla dzieci i młodzieży i ulotki reklamowe wydawnictw dla dzieci. Pomiędzy nimi znajdują się trójbarwne (*Przeplatanie przeciekami* i *Młotek i gwoździec dla pracowitych dzieci*, *Zabawka kółkowa składająca się z kółek i półkoli* — obie pochodzą z pracowni J. Müllera) i najpiękniejsze chromolitograficzne (*Portrety cieniowe królów polskich*, il. 1, niesygn.; *Domino geograficzne*, sygn. O. Fleck; *Japońska gra Go-bang*, sygn. J. Müller; *Łamigłówka geograficzna*, sygn. W. Walkiewicz; *Dzwonek i młotek*, *Budownictwo z kamienia*, sygn. O. Fleck; *Mały artysta*, sygn. O. Fleck; *Co Kasia robiła* powieść Zuzanny Cooldige, sygn. W. Otto; *Abecadlnik*, niesygn.; *Ach! Co za prześliczne abecadło*, sygn. O. Fleck). W zbiorze jest też książeczka dla dzieci z kolorowymi obrazkami pt. *Wiązanie Helenki*¹, sygn. O. Fleck.

Drugą znaczną grupę etykiet chromolitograficznych stanowią nalepki z wyrobów alkoholowych: win, wódek, koniaków, likierów. Ich producentami były pracownie litograficzne G. Wattsona i Liberty. (Jedna etykieta, sygn. I. Plewiński; znajduje się na oryginalnej butelce z zawartością win rabarbarowo—chinowych. Wyprodukowała je farmaceutyczna firma Motor; prawdopodobnie było to wino używane do celów leczniczych.) Pod względem kolorystyki, nalepkom alkoholowym prawie nie ustępują opakowania po wyrobach tytoniowych. Na przykład po cygarach: *Hawana Superior*, niesygn.; i papierosach: *Amor*, sygn. Ch. Kelter; *Szyk*, niesygn.; *Wyścigowe*, sygn. W. Szaniawski; *Warszawskie* i *Dübak non plus ultra*, niesygn.

Litografia wielokolorowa była bardzo żmudną i kosztowną techniką z uwagi na konieczność przygotowania dla jednej odbitki wielu płyt litograficznych. Można z tego wnosić, że niezczędzono kosztów na produkcję etykiet, głównie w przemyśle zabawkarskim i alkoholowym. Wielobarwne, przyciągające wzrok były przynętą dla kupujących i znakomitą reklamą.

Druki firmowe i rachunki, a także bilety wizytowe są czarno—białe albo monochromatyczne, utrzymane w barwach spokojnych, najczęściej w odcieniu zgaszonej zieleni (*Alfred Grodzki Maszyny i Narzędzia Rolnicze Nasiona*, niesygn.; *Fabryka rękawiczek Jeziorowski & Martens*, sygn. G. Wattson; *Pracownia Jubilerska Teodora Szymańskiego*, sygn. G. Wattson). Monochromatyczne, w kolorach pastelowych: różowym, brzo-

¹ Reklama tej książeczki pojawiła się w „Gazecie Warszawskiej” nr 201, 19 XII 1823 r., s. 2734.

skwiniowym, niebieskim i perłowym są etykiety z opakowań po wyrobach kosmetyczno-perfumeryjnych (Lilas Fleuri, Warszawskie mydło glicerynowe, Savon économique Miel, Savon Opoponax, wszystkie niesygnowane i Woda kolońska, sygn. O. Fleck), oraz po słodyczach (Czekoladki deserowe, Łakocie tureckie; obie niesygn.). Jednobarwność tych etykiet nie obniża w żadnym stopniu ich atrakcyjności. Wręcz przeciwnie, wyróżniają się oryginalnością i niebanalnymi kolorami.

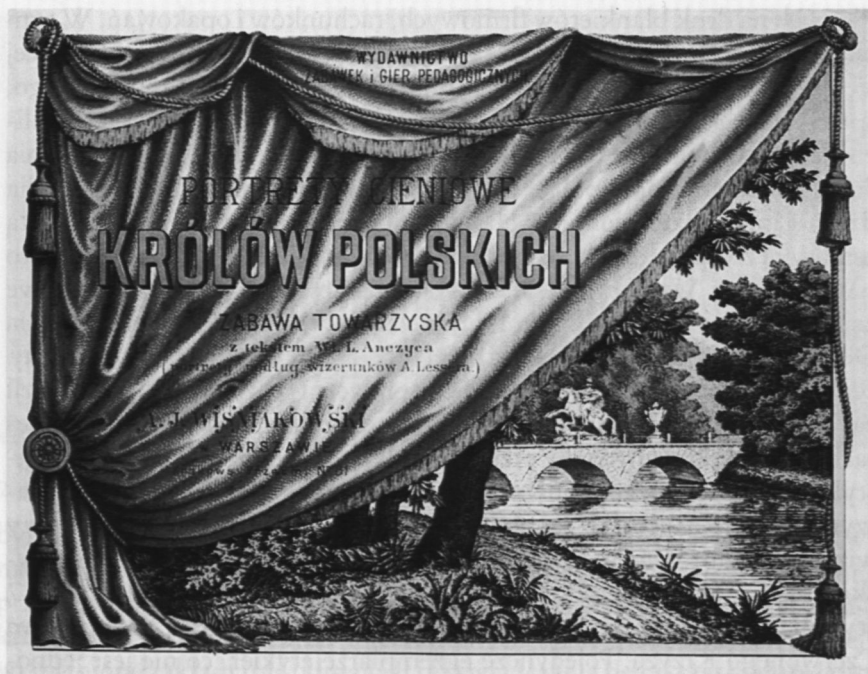
Niektóre blankiety firmowe czy rachunki można uznać za datowane. Pozwala to chociażby w przybliżeniu określić chronologię tej księgi adresowej. Widnieje na nich rok zaczynający się od 188... , 189... , bądź 190.... Prawdopodobnie jest on jednoznaczny z rokiem produkcji albo nieznacznie go wyprzedza. Wynika z tego, że najstarszymi w zbiorze Edwarda Szymczaka są pochodzące z lat siedemdziesiątych XIX w. rachunki: z Magazynu Mebli i Gotowych Robót Tapicerskich L. Mergenthalera, sygn. J. Müller i Najpierwszego Zakładu Liniowanych Książ Introligatora Wilhelma Kreuscha, niesygn. Liczniej reprezentowane jest następne dziesięciolecie, w którym powstały rachunki Warszawskiej Fabryki Luster Moszkowski & Grünberg, niesyg.; Pierwszej w kraju Warszawskiej Fabryki Łodzi Terleckiego i S-ki, sygn. Liberty; Zakładu Tapicerskiego Krzaczyńskiego, niesygn.; Warszawskiego Przedsiębiorstwa Asfaltowego, sygn. G. Wattson; Pracowni Sukien i Okryć Damskich Natalii, sygn. W. Wattson; J. Lijewskiego Składu Win Delikatesów Herbaty Cukru i Towarów Kolonialnych, sygn. J. Jagielski². Lata dziewięćdziesiąte reprezentują rachunki firm: K. Brun i Syn, sygn. K. Müller; W. E. Arkind Pierwsza w Rosji Parowa Fabryka Guzików, sygn. G. Wattson; Warszawska Drukarnia i Litografia, Towarzystwo Akcyjne Fabryki Cukru i Rafinerii Józefów, sygn. Warszawska Drukarnia i Litografia; oraz papier firmowy z Fabryki Cygar Emanuela Ehrenfrieda, niesygn. Rok 1895 występuje na papierze firmowym Litografii Władysława Otto. Z 1900 r. pochodzą druki firmowe z zakładów: M. Wieszyckiego — Towarzystwo Akcyjne Warszawskiej Fabryki Metalurgicznej, niesygn. i Ludwiga Nobla — Zakłady Mechaniczne Fabryka Maszyn Kotlarni i Odlewnia, niesygn. Najmłodszymi obiektami w zbiorze, wykonanymi prawdopodobnie około 1914 r., są afisze reklamujące kalosze, obuwie i wyroby gumowe Józefa Kassie z ulicy Żabiej 9 (il. 11) niesygn. i wyborne karmelki litewskie śmietankowe domowego wyrobu Eleonory Kwinto z dóbr Lipniszki codzień świeże, sygn. G. Wattson. Za takim

² Etykieta reklamująca skład win Lijewskiego sygnowana jest przez firmę J. Jagielskiego. Nie ma jej w książce I. Tessaro-Kosimowej, *Historia litografii warszawskiej*, Warszawa 1973; nie wiadomo czy była to firma warszawska.

datowaniem przemawia niewyszukany układ tekstu, prosty krój czcionek i brak dekoracji.

Każda etykieta ze zbioru Edwarda Szymczaka to rzeczywista i indywidualna wartość ikonograficzna, którą należy rozpatrywać jednocześnie w trzech aspektach: jako reklamę towaru i informację producenta; jako wytwór zakładu litograficznego zawierający jego wizytówkę oraz jako niezależne dzieło grafiki użytkowej. Tylko taka wieloaspektowa analiza, umożliwia charakterystykę etykiety jako obiektu i eksponatu muzealnego. (Na przykład etykieta reklamowa: Jeziorowski L. Syn, Perfumeria i Magazyn Nowości poleca rękawiczki z własnej fabryki, Nowy Świat 45, sygn. G. Wattson.) Druki firmowe i rachunki, ale też fragmenty jedynie opakowań po artykułach spożywczych, kosmetycznych i chemicznych, bilety wizytowe oraz etykiety alkoholowe i z dziecięcych gier, prezentują przede wszystkim konkretne produkty znajdujące się w sklepach Warszawy końca XIX w. i początku XX w. Wiele mówią też o gustach i oczekiwaniach nabywców.

Ciekawą lekturę stanowią opakowania, szczególnie jeśli chodzi o nazewnictwo. Na przykład producenci kosmetyków swoim wyrobom często nadawali nazwy w języku francuskim. Z opakowań tych można odczytać następujące nazwy mydeł: *Qarbolique*, *Veloutine*, *Lilas de Perse*, *Gold-Cream Czeremchowe*, *Warszawskie mydło glicerynowe*; perfum: *Lilas Blanc*, *Iris Blanc*, *Jacinthe*; oraz pudru: *Poudre Fleur Cygne*, *Poudre de Riz a base de lanoline*. Amatorzy palenia papierosów wybierali z szerokiego asortymentu. W sprzedaży były dostępne papierosy: *Amor*, *Bis*, *Bohaterskie*, *Fortuna*, *Jubileuszowe*, *Meluzyna*, *Młodość*, *Polka*, *Salonowe*, *Sjesta*, *Sława Warszawy*, *Syrena*, *Szyk*, *Wyścigowe*, *Venus*, *Zgoda*. Nazwy te uzupełnia stosowny do nich obrazek. Na przykład pełna ekspresji jest etykieta z papierosów *Szyk*. Przedstawia damę ubraną w suknię z tiurniurą w towarzystwie dwóch młodzieńców. Wszyscy palą papierosy, a jeden z nich wskoczył właśnie na tiurniurę. Inne papierosy, *Młodość*, reklamuje chłopiec, prawie dziecko. Do nazw niektórych gatunków cygar i tytoniu wniesiono egzotykę. Można było kupić na przykład tytoń *Cypryjski*, cygara *Matador* czy *Rio Niagara*. Ale zdarzały się też określenia uniwersalne, swojskie, jak np. tytoń *Tramwajowy* czy *Wyścigowy*. Gatunki herbat, ograniczające się w nazwach do regionów, z których pochodziły, spełniały niewątpliwie rolę edukacyjną w zakresie geografii. W zbiorze znajdują się etykiety z herbaty *Kiachcińskiej* i *Szin Szen Hu*. Nalepki z butelek po alkoholach dostarczają informacji o trunkach, jakie pito w Warszawie przełomu wieków. Dostępne w sklepach były wina: *Bessarabskie*, *Krymskie*, *Carskie*, *Stołowe*; wódki: *Wioślarka*, *Meksykanka*, *Alembikowa*, *Jockey*, *Redłówka* i *koniaki*: *Braci Krempner*, *Imperial* i *Kizlarka*.

1. Zabawa towarzyska: Portrety cieniowe królów polskich

Etykiety wydawnicze informują o popularnych wówczas, wśród dzieci i młodzieży, grach i zabawkach. Wśród nich można wyróżnić gry edukacyjne, rozwijające zainteresowania: historyczne — *Loteryjka historyczna w portretach* i *Portrety cieniowe królów polskich* (il. 1), geograficzne — *Łamigłówka geograficzna* i *Podróż po kuli ziemskiej*; artystyczne — *Mały artysta*, *Budownictwo z kamienia*, tabliczka matowa do rysunków, *Mały rysownik*, wzory do rysunków w kratkach; oraz gry czysto rozrywkowe: *Droga do doskonałości*, *Wyścigi konne*, *Skarby Monte Chrysto*, *Polowanie* i gry kształcące u małych dzieci zręczność manualną na przykład: *Przeplatanie pręcikami*, *Zabawka kółkowa*, *Młotek i gwóźdź*. Te ostatnie były wykładnikiem froeblovskiej metody rozwoju dziecka, popularnej właśnie w XIX stuleciu. Wśród etykiet znajdujemy też zapowiedź nowości wydawniczych, reklamujących książeczki dla małych dzieci: *Zwierzęta w obrazkach* z wierszykami T. Rodziszewskiego, *Krasnolówka baśń* z rycinami, *Co Kasia robiła* — powieść Zuzanny Coolidge.

Etykiety Edwarda Szymczaka to także egzemplifikacja warszawskiego rzemiosła litograficznego. Odzwierciedlają one działalność, przypadającą na ostatnie trzydzieści lat XIX w. i początek XX stulecia, siedemnastu warszawskich zakładów litograficznych. Firmy te przyjmowały zlecenia od prężnie działających wówczas przedsiębiorstw produkcyjnych i han-

dłowych na druk blankietów firmowych, rachunków i opakowań. W tym właśnie czasie litografia, wtopiona w kompleks zadań uprzemysławiającej się poligrafii, wykorzystywana do drobnych usług typu rzemieślniczego, sprowadzona została do rangi rękodzieła³. Niektóre zakłady wyspecjalizowały się w konkretnym profilu wytwórczości. Na przykład wytwórnia Juliana Müllera zmonopolizowała prawie niepodzielnie wydawnictwa dla dzieci i młodzieży i dominowała na rynku przez kilkadziesiąt lat⁴. Z tą tematyką związane były też pracownie Ottona Flecka, Władysława Otto i Władysława Walkiewicza. Produkcją opakowań na wyroby tytoniowe zajmowała się między innymi firma Chaima Keltera, a reklama dla Destylarni Parowej Patschke i Troszel opierają się na litografiach Liberty. Jednak najbardziej wszechstronną tematycznie działalność prowadził zakład Gwidona Wattsona. Jego sygnatura widnieje na licznych etykietach wyprodukowanych dla przemysłu alkoholowego, spożywczego, tekstylnego, muzycznego, obuwniczego, jubilerskiego, galanteryjnego, maszynowego. Realizował zamówienia na druki okolicznościowe, bilety wizytowe i zaproszenia. Przykładem jest zaproszenie na występ moskiewskich Cyganów, który odbył się w dniach od 25 grudnia 1904 r. do 7 stycznia 1905 r., zorganizowany przez Warszawski Komitet Towarzystwa Czerwonego Krzyża. Pojedyncze egzemplarze etykiet, co nie jest jednoznaczne z niskimi nakładami produkcyjnymi tych firm, pochodzą z pracowni Bąbolskiego (reklama cukierni Anczewskiego, il. 4), Kasprzykiewicza (etykieta reklamująca Fabrykę Perfum i Mydeł Toaletowych Fryderyka Pula), Modrzewskiego, Plewińskiego (etykieta z Wina rabarbarowo-chinowego), Rybasiewicza (Fabryka bilardów W. Myszkowskiego) i Szaniawskiego (Jawitz & Co Fabryka Tabaczna).

Wśród wytwórców omawianych etykiet aspiracje artystyczne miały dwie firmy: Władysława Walkiewicza (ulotka z Domina Geograficznego) i Feliksa Kasprzykiewicza⁵. Okazuje się, że realizowały one także zlecenia rzemieślniczo-usługowe dla firm handlowych i przemysłowych. Dochód z takiej działalności pozwalał wykonywać prace mało opłacalne, jakimi

³ I. Tessaro-Kosimowa, jw. Autorka wyodrębnia w dziejach warszawskich warsztatów litograficznych trzy fazy, różniące się między sobą tak pod względem ilości produkcji, jak i jej funkcji oraz poziomu artystycznego. [...] 1. okres eksperymentowania i pierwszych, coraz bardziej udanych, prób zastosowania nowego kunsztu, przypadający na lata dwudzieste XIX w.; 2. faza intensyfikacji produkcji związana z rozszerzeniem się rynku czytelniczego i rosnącym zapotrzebowaniem na twórczość ilustracyjną (1830–1860); 3. stadium powolnego obumierania litografii, wypieranej przez drzeworyt i techniki chemigraficzne z jej zasadniczych funkcji, s. 187.

⁴ Tamże, s. 150.

⁵ Tamże, s. 157, 249, 273.

2. Etykieta Składu Cygar Wandalina i S-ki

były zamówienia o charakterze artystycznym. Litografie dla wydawnictw naukowych odbijano w zakładzie Głowczewskiego. Specjalizował się on przede wszystkim w litografowaniu chromolitograficznych tablic z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych⁶. Ale podobnie jak wyżej wymienione zakłady, nie odmawiał też świadczenia usług czysto rzemieślniczych (Kadisohn J. Fabryka Farbki do Bielizny, winieta papieru firmowego).

Grafika użytkowa, do której znacznego rozkwitu przyczynił się druk akcydensów firmowych, podlegała w ciągu omawianego okresu przemianom stylowym. Zmieniał się układ tekstu, krój czcionek, motywy zdobnicze oraz kolorystyka. Najstarsze etykiety w zbiorze Edwarda Szymczaka, pochodzące z lat siedemdziesiątych, są najskromniejsze; dominują wśród nich barwy czarno-białe i prosta forma liternictwa, jedynie kompozycja pozwala sobie na fantazję linii falistej. Motywem zdobniczym tekstu jest filigranowy ornament roślinny występujący przy całym wyrazie lub jego pierwszej literze. Winiety rachunków i papierów firmowych z tego okresu wzbogacone są niewielkimi i skromnymi ilustracjami, związanymi tematycznie z produkcją firmy. Widać to na przykładzie druku firmowego z introligatorni Wilhelma Krausche. Wykorzystano tu wizerunek rzemieślnika przy pracy. Zwieńczenia późniejszych druków firmowych z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zajmują już prawie zawsze całą szerokość blankietu i przedstawiają zwykle budzącą podziw i uznanie architekturę fabryczną lub bogatą fasadę sklepu zlokalizowaną w konkretnej pierzei ulicznej. Na przykład etykiety ze: Składu

⁶ Tamże, s. 242, 243.

3. Etykieta z opakowania po wodzie kolońskiej A. M. Sierzputowskiego

Cygar Wandalina i Ski (il. 2), Zakładów Żyrardowskich, T. Bednarowskiego, Domu Ekspedycyjnego Emila Trepte, Cukiernika F. Anczewskiego (il. 4), Moszkowskiego & Grünberga. Wśród etykiet tego rodzaju zwraca uwagę druk reklamowy z Fabryki Braci Pfeiffer, mieszczącej się przy ul. Smoczej. Przedstawiono na nim fragment panoramy miasta. Oprócz zabudowań fabrycznych widnieją na nim przylegające do posesji sady, a w oddali widoczny jest jadący pociąg. Inne druki firmowe z lat dziewięćdziesiątych. ozdobione są rysunkami wyrobów produkowanych przez firmy. Znajdują się na nich np.: wzory posadzek (Bednarowski & Lubryczyński), maszyny rolnicze (Alfred Grodzki), maszyna do pisania (Underwood) czy wyżymaczka (Emil Trepte). Często zamieszczano rysunki medali i informacje o dyplomach zdobytych na kolejnych wystawach krajowych i zagranicznych (Destylarnia Parowa Fuchsa). Stylistyka papierów firmowych z branży kosmetycznej, Leonarda Ziemińskiego, Gustawa Stuermera, Fryderyka Pulsa czy opakowań po wodzie kolońskiej A. M. Sierzputowskiego (il. 3), nawiązuje do akademizmu. Bliskie temu stylowi są też opakowania po mydłach z firmy Gustawa Stuermera, na których umieszczono sceny rodzajowe, przedstawiające na przykład pasterza z owcami.

Monochromatyczne etykiety reklamowe i bilety z życzeniami noworocznymi z końca XIX w. charakteryzują się bogatym zdobnictwem. Wyszukaną kompozycję i ozdobne liternictwo uzupełniają liczne elementy ze świata flory i niekiedy fauny, tak charakterystyczne dla okresu secesji. Etykiety z początku XX w. stają się na powrót skromniejsze. Forma liter ulega geometryzacji, skomplikowana ornamentyka wiciowa zanika. Do tego stylu zbliżony jest cennik z firmy Rudzkiego z 1904 r. i etykiety z cukierni J. Francois. Całkowicie wolne od zdobień są afisze reklamowe wykonane tuż przed pierwszą wojną. Wspomniana już reklama wyrobów gumowych Józefa Kassie (il. 11) i wybornych karmelków Eleonory Kwinto.

Omawiane etykiety nie wyczerpują wszystkich form stylowych grafiki użytkowej. Na ich przykładzie można mówić o dwóch tendencjach, mających cechy zbliżone do historyzmu i secesji. Etykiety reprezentujące ten pierwszy styl stanowią niewielki procent. Są to przedstawione w scenerii średniowiecznej i antycznej warsztaty jubilerskie, aptekarsko-chemiczne, wykonane ok. 1900 r. O wiele liczniejsze w zbiorze są etykiety utrzymane w duchu secesji. Do grafiki użytkowej cechy tego stylu zaczęły przenikać na przełomie XIX i XX w. Płynna linia, jeden z jej głównych środków artystycznych, widoczna jest już na etykietach z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Może ona, ale nie musi być uważana za zwiastun secesji. Żywe kontakty litografów z zagranicą zaowocowały pojawieniem się tej manieri. Stosowanie w kompozycji winiet papierów firmowych i druków reklamowych asymetrii, a także charakterystycznych roślinnych motywów zdobniczych — liści dębu, akantu, wici roślinnych, bajkowych, nieokreślonych gatunków kwiatów, potwierdza jej występowanie. Nieliczne znajdujące się w zbiorze etykiety pochodzące z pierwszego dziesięciolecia XX w. prezentują zupełnie inny wariant stylistyczny. Są to etykiety z oszczędną dekoracją i zgeometryzowanym liternictwem.

Wszystkie etykiety z omawianego zbioru, są wytworami sztuki litograficznej. Jedna tylko: Fabryka Tkanin Metalowych Hugo Neumana, niesygn., jest odciskiem płyty metalowej. Wykonano je, w zależności od ich przeznaczenia na różnych gatunkach papieru. Do blankietów firmowych i rachunków najczęściej używano offsetowego. Ale niekiedy spotyka się druki tego rodzaju wykonane na papierze cieńszym, pergaminowym (Fabryka Maszyn Rolniczych Alfreda Grodzkiego), a nawet kancelaryjnym (Magazyn Dziecinny Janiny, niesygn., Moszkowski & Grünberg Warszawska Manufaktura Luster, niesygn.). Z takiej możliwości korzystały firmy mniejsze, może słabsze finansowo, które nie przywiązywały jeszcze większego znaczenia do estetyki. Bilety wizytowe, cenniki firmowe, etykiety reklamowe i bilety z życzeniami noworocznymi zrobione są

z papieru o wyższej gramaturze, w niektórych wypadkach glansowanego (Hotel Victoria a Varsovie Mader&Jacob, sygn. W. Walkiewicz; Tahn & Co Fabryka Tektury Smółcowcej i Asfaltu, sygn. G. Wattson; Farbiarnia Parowa i Pralnia Chemiczna Ch. Geber, sygn. Warszawska Drukarnia i Litografia). W branży kosmetycznej wykorzystywano czasami papier bardziej elegancki. Na przykład Cennik Parowej Fabryki Mydeł Toaletowych, Perfum i Kosmetyków Gustawa Stuermera, niesygn., ma powierzchnię wytłaczaną.

Zakłady litograficzne gospodarowały papierem bardzo oszczędnie. Oglądając bowiem odwrotne strony niektórych etykiet można zauważyć, że papier z nieudanymi odciskami wykorzystywano ponownie na drugiej stronie.

Etykiety ze zbioru Edwarda Szymczaka mają już ponad sto lat. Ich obecny wygląd, poza nielicznymi wyjątkami, wydaje się nie budzić zastrzeżeń. Zachowało się nasycenie barw, a papier jest stosunkowo w dobrym stanie. Nie ma plam i nie kruszy się. Widocznie jego jakość była zadowalająca, skoro nie poddał się niszczącemu działaniu czynników zewnętrznych. Jednak chcąc zachować w dobrym stanie etykiety na dalsze lata, należałoby uzyskać ocenę konserwatora w celu podjęcia profesjonalnych zabiegów.

Zbiór etykiet Edwarda Szymczaka to dokumentacja warszawskiego rzemiosła litograficznego i warszawskiego przemysłu i handlu, poczynszyszy od lat siedemdziesiątych XIX w. do 1914 r. Dotyczy ona półwiecza (1865–1915), w którym Warszawa przodowała w rozwoju kapitalistycznej gospodarki Królestwa⁷. W tym też czasie Warszawa była najpoważniejszym ośrodkiem przemysłu litograficznego na terenie kraju. Od roku 1826, kiedy w mieście zarejestrowanych było 5 warsztatów, liczba ich sukcesywnie wzrastała, aby w roku 1910 osiągnąć maksymalną liczbę 70 warsztatów⁸. Rozwój przemysłu, a co za tym idzie mnożenie się fabryk, zakładów, warsztatów, sklepów i kantorów powodował wzrost konkurencji. Sprzyjało to umocnieniu się roli reklamy w handlu. Jednoczesne oddziaływanie wyżej wymienionych czynników wpłynęło na coraz poważniejsze angażowanie się litografii w usługi reklamowe na rzecz gospodarki. Dopiero wtedy reklamę zaczęto doceniać jako niezbędny warunek w pozyskiwaniu popularności poszczególnych firm, a co za tym idzie sukcesu handlowego⁹. Splot takich sytuacji spowodował wykształcenie się nowej gałęzi w grafice — grafiki użytkowej, wykorzystywanej do celów przemysłu i handlu. Jej zakres produkcyjny obejmował realizację

⁷ S. Kieniewicz, *Warszawa w latach 1875–1914*, Warszawa 1796, s. 224.

⁸ I. Tessaro–Kosimowa, jw., s. 20–26

⁹ A. Janiak–Jasińska, *Abym wpadło w oko...*, Warszawa 1998, s. 7.

zleceń na skalę masową. W ten sposób litografia użytkowa zaczęła funkcjonować jako działalność rękodzielnicza, litografia artystyczna pozostawała nadal elitarna.

Dobrze się stało, że poprzez tę ekspozycję etykiety ze zbioru Edwarda Szymczaka zostały udostępnione publiczności. Posiadają one przede wszystkim wartość dokumentu epoki końca XIX i początku XX w. Są ważne ze względu na zawarte w nich treści dotyczące historii gospodarczej Warszawy w dziedzinie handlu i przemysłu, w tym przemysłu litograficznego. Wiele mówią o estetyce użytkowej epoki, rzucając dodatkowo światło na grafikę użytkową. Przyczyniają się też do poznania mentalności mieszkańców Warszawy z przełomu stuleci.

WYKAZ WARSZAWSKICH ZAKŁADÓW LITOGRAFICZNYCH,
W KTÓRYCH POWSTAŁY ETYKIETY ZE ZBIORU EDWARDA SZYMCZAKA,
(NA PODSTAWIE KSIĄŻKI I. TESSARO — KOSIMOWEJ,
HISTORIA LITOGRAFII WARSZAWSKIEJ, WARSZAWA 1973)

Bąbolski (Bombolski) Michał, Senatorska 15, (koniec lat sześćdziesiątych—koniec XIX w.);

Fleck Otto, później **Józef** (1868—lata trzydzieste XX w.), Krakowskie Przedmieście nr hip. (jako kontynuacja zakładu F. Szustra), równoległe do ul. Nowosenatorskiej nr hip. 634b (od 1888 r. warsztat odziedziczony po ojcu); nowa siedziba przy ul. Chmielnej 84/86427; adres z etykiety Miodowa 12;

Głowczewski Władysław, później **Kazimierz** (ok. 1869—1948), ul. Freta nr hip. 227, ul. Królewska nr polic. 23 (1887 r.), ul. Chmielna nr polic. 18 (1894 r.);

Kasprzykiewicz Feliks Julian (1872—lata dwudzieste XX w.), ul. Miodowa 4 (ok. 1872 r.), ul. Miodowa 6;

Kelter Chaim vel Krystian (1867—1915), ul. Tłomackie 1 (1877 r.), ul. Tłomackie 9 (1878—1883), ul. Nowolipie 9 (1884—1885), ul. Nowolipie 11 (w domu własnym od 1886 r.);

Kohn (Kühn, Kon) Henryk, później **Kohn Henryk** — spadkobiercy (1879—lata 20. XXw.), ul. Marszałkowska 49, (do 1881 r.), ul. Elektoralna 3 (naprzeciwko Banku Polskiego) od 1881 r.

Liberty, właściciel **Maurycy Kon** (1887—pocz. XX w.), Leszno 13, Dzielną 15 (1893—1899), ul. Karmelicka 29 (czasowo);

Modrzewski Stanisław (ok. 1896—ok. 1903), ul. Chłodna 38, później 40.

Müller (Miller) Julian, później **Karol**, na etykietach także **P. Müller** (1852—do końca XIX w.), ul. Senatorska nr hip. 467 b. (naprzeciw klasztoru OO. Reformatorów);

Otto Władysław, później **F. Mierzejewski**(1858–1915), ul. Bielańska nr hip. 597, ul. Krakowskie Przedmieście nr hip. 442 (1865–1867), ul. Miodowa 12;

Plewiński Ignacy (lata osiemdziesiąte XIX w.–lata dwudzieste XX w.), ul. Świętojerska 12, ul. Daniłowiczowska 7, ul. Chmielna 9, ul. Hoża 9.

Rybasiewicz (Rybaszewicz) Stanisław i S-ka (1867–lata osiemdziesiąte XX w.), ul. Krakowskie Przedmieście nr hip. 444 (1877–1880), ul. Bednarska 8 (1887–1880);

Szaniawski Władysław (lata 1870–1890) ul. Trębacka 8;

Walkiewicz Władysław (1870–ok. 1878), ul. Krakowskie Przedmieście nr hip. 417, ul. Długa 556 (pałac Dückerta, I piętro lewej oficyny — 1870), ul. Nowolipki nr hip. 2406 (dom Ungra, od 1871 r.) adres z etykiety: Świętojerska;

Wattson (Watson, Wadson) Leopold, później **Gwidon** (połowa lat sześćdziesiątych XIX w. — ok. 1940), ul. Krakowskie Przedmieście nr hip. 406 (1865–1869), później dwie placówki: ul. Nowy Świat nr polic. 47 i 49 (1869–1895), ul. Trębacka 4;

Warszawska Drukarnia i Litografia, Trębacka 11 adres widnieje na etykiecie*;

Wierzbicki B. i S-ka (ok. 1910 — lata trzydzieste XX w.), ul. Chmielna 61.

* Firmy tej nie wymienia I. Tessaro–Kosimowa. Pod tym adresem figuruje w latach 1894–1895 i od 1896 r. firma Juliana Rundo. Może była tożsama z Warszawską Drukarnią i Litografią.

WARSZAWSKA KSIĘGA ADRESOWA OD LAT SIEDEMDZIESIĄTYCH XIX W. DO I WOJNY WEDŁUG ETYKIET ZE ZBIORU EDWARDA SZYMCZAKA

APTEKI I MATERIAŁY APTECZNE

Galle A. F.
Skład Materyałów Aptecznych
Senatorska 18
Lit. J. Müller
[etykieta z opakowania Proszku Perskiego]
Urbanowicz i Różycki
Skład Materiałów Aptecznych i Parowa Fabryka
Środków Opatrunkowych sprzedaż hurtowa i de-
taliczna
Krakowskie Przedmieście 17
Warszawska Drukarnia i Litografia Trębacka 11
[afisz reklamowy]

APTEKI

Ziemiński Leonard
magister farmacji
Apteka Zakład Wód Mineralnych Sztucznych
Główny Skład Wód Lekarskich Zagranicznych
ze źródeł czerpanych lekarstwa francuskie i an-
gielskie specjalne narzędzia chirurgiczne
Marszałkowska 75 wprost Zielonego Placu
[winieta z rachunku]

ASFALT Fabryki i agencje

Gay Ernest
Agentura Komis Spedycja administracja war-
szawskiej papy dachowej i fabryki asfaltu
Włodzimierska 11a
[niesygnowana wizytówka]
Tahn A.&Co
Fabryka Tekstury Smółcowej i Asfaltu
pod firmą F. Pietschmann
Warszawa kantor Tłomackie 3
Łódź kantor Mikołajewska 65
Lit. G. Wattson
[etykieta z życzeniami na rok 1897]
**Warszawskie Przedsiębiorstwo Asfaltowe
i Fabryka Tektur**
[dawniej inżyniera Spornego]
Erywańska 14 (Plac Zielony 8)
[przeniesione z ul. Erywańskiej nr 14 do domu
przy ul. Jasnej]
Lit. G. Wattson
[etykieta reklamowa]

BIELIZNA fabryki magazyny i składy

Billing J.
Pracownia i Skład Specjalny Bielizny Męskiej
ul. Marszałkowska 57
[etykieta reklamowa]
Bystrzanowski Z.
Specjalny Magazyn Bielizny Męskiej
ul. Świętokrzyska 8

W Lit. G. Wattsona w Warszawie
[etykieta reklamowa]
Galkowski Ludomir
Specjalna Fabryka i Magazyn bielizny
damskiej i męskiej
Marszałkowska 131
W Lit. G. Wattsona w Warsz.
[etykieta reklamowa]

BILARDY

Myszkowski W[ojcieh]
Fabryka Billardów
egzystująca od 40 lat
ul. Dobra 2796 (27) nowy dom Wojakowskiej
W Lit. S. Rybasiewicza Bednarska 8
[etykieta reklamowa]

BROWARY reprezentacje

Bardet Paweł
Browar Rządowy Bawarski
Jeneralny Zastępca w Warszawie
W Lit. G. Wattsona w Warszawie
[etykieta ze skrzynki z piwem?]

CHEMICZNE FABRYKI parafina i świece

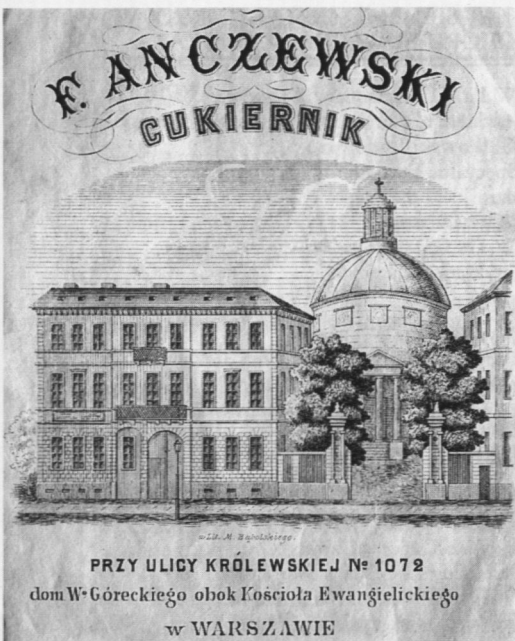
Radocha
Towarzystwo Akcyjne Chemicznej Fabryki
w Sosnowcu Przedstawicielstwo w Warszawie
[etykieta reklamowa]

CUKIER fabryki

Józefów
Towarzystwo Akcyjne Fabryki Cukru i Rafi-
neryi dział wyrobu cukierków owocowych sklep
przy fabryce cukru sklep hurtowy w Warszawie
Plac Bankowy 9
kantor zarządu w Warszawie Żabia 9
Warszawska Drukarnia i Litografia Trębacka 11
[winieta z rachunku]
Okęcie
[Prawdopodobnie cukrownia znajdująca się
w majątku Łąbeckich, który w XIX w. obej-
mował Okęcie, Raków i Marcinkówkę]
[etykieta reklamowa]

CUKIERNICZE WYROBY

Anczewski F[ranciszek]
Cukiernik
Królewska 1072
dom W. Góreckiego obok Kościoła Ewange-
lickiego
W Lit. M. Bąbolskiego Senatorska 15
[etykieta reklamowa]
Anczewski F[ranciszek]
Fabryka Cukrów Karmelków i Czekolady

4. F. Anczewski, cukiernik

Niecała 4
W Lit. M. Bąbolskiego Senatorska 15
[etykieta reklamowa]
Francois J.
Cukiernia i Fabryka Czekolady
Żytomir
cukiernia w Warszawie
Lit. G. Wattson Varsovie
[etykieta reklamowa]
Krzymuski L.
Parowa Fabryka Tureckich Łakoci
w Warszawie
[etykieta z opakowania ?]
Skibniewski W.
Fabryka Cukrów
Sadowa 4
[etykieta z opakowania Czekoladek Deserowych]

DOMY BANKOWE

Popławski Br.
Dom Bankowy Warszawa
[etykieta reklamowa]

DOMY TARGOWE

Elterman Junior
Targowy Dom
[etykieta reklamowa]

ELEKTROTECHNICY

Zielonka Iwan Nikolajewicz
Elektrotechnik
Chmielna 58
[rachunek]
Zwierzchowski Józef
Elektrotechnik i zegarmistrz w Warszawie
[pokwitowanie]

FARBIARNIE

Geber Ch.
Farbiarnia Parowa i Pralnia Chemiczna
w Grochowie Farbiarnia jedwabnych, półjedwabnych, wełnianych, bawełnianych materiałów i koronek w kawałkach sklepy
w Warszawie Niecała 9, Marszałkowska 116,
Nowy Świat 49, Leszno 4
Warszawska Drukarnia i Litografia Trębacka 11
[etykieta reklamowa]

FARBKA DO BIELIZNY

Horny Rudolf
Fabryki Ultramaryny pod firmą Joh. Setzer
kantor główny Zienna 45
[kwit zamówieniowy]
Kadisohn. J.
Fabryka Farbki do Bielizny
fabryka przy ul. Gęsiej 2294
główna sprzedaż Nalewki 2247
W Lit. Głowczewskiego w Warszawie
[winieta papieru firmowego]
Setzer Joh.
Fabryka Ultramaryny Wiedeń i Warszawa
Erywańska 8
[winieta papieru firmowego]
Setzer Joh. & Em. Werner
w Warszawie
(najlepsza massa ultramaryna do bielizny)
[etykieta z opakowania Farbki do bielizny]

FARBZY

Krausse J[an] A[ugust]
Patentowana Fabryka Lakierów i Farb
kantor i fabryka Bonifraterska 9
skład główny Miodowa 3
[etykieta reklamowa]

FARMACEUTYCZNE ARTYKUŁY fabryki

Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Motor
Marszałkowska 23
Lit. I. Plewińskiego
[etykieta z wina rabarbarowego]

FIRANKI fabryki

Szlenker Wydźga & Weyer
Fabryka Firanek i Tiulu
Zarząd i Skład Nalewki 29
[papier firmowy]

FORTEPIANY I PIANINA fabryki składy

Cerulli Józef

Skład Fortepianów i Pianin Krajowych i Zagranicznych

Miodowa 15 wprost Sądu Apelacyjnego

W Lit. P. Müllera 467b

[etykieta reklamowa]

Gebethner i Wolff

Skład Fortepianów Pianin Melodykonów i t.d.

Krakowskie Przedmieście 17

W Lit. G. Wattson Warszawa

[winieta papieru firmowego]

Herman & Grossman

Generalny Przedstawiciel

Fortepianów Pianin i Organów

[Mazowiecka 16]

Lit. G. Wattson Varsovie

[etykieta reklamowa]

Kerntopf J[an] i Syn

Fabryka Fortepianów i Pianin Miodowa 12

W Lit. Włajslawa Otto w Warszawie Miodowa 12

[ulotka reklamowa]

GALNTERIA PAPIERNICZA I PIŚMIENNA

p. f. Bednawski Władysław

właściciel A. Sturm

Skład Papieru Materiałów Piśmiennych i Rysunkowych Miodowa nr 2

[afisz reklamowy]

Popławski T. dawniej J. Błaszkowski

Skład Papieru Materiałów Piśmiennych

Rysunkowych i Malarskich

Krakowskie Przedmieście 24 obok Uniwersytetu

W Lit. G. Wattson Warsz.

[etykieta reklamowa]

Szuster Antoni

Skład Papieru Krakowskie Przedmieście 13

Hotel Europejski, egzystujący od 1850 r.

[etykieta reklamowa]

GALANTERIA PORCELANOWA I SZKLANA

składy

Konarzewski J. dawniej K. Cybulski

Skład Szkła Kryształów Porcelany,

Fajansu Lamp i Naczyń Kuchennych

Marszałkowska 54

W Lit. H. Kohn W Warszawie Elektoralna 3

[etykieta reklamowa]

Pürschel Ludwik

Porcelana Kryształ Fajans Majolika Terracota

i różne inne towary z pierwszych fabryk

Senatorska 10

W Lit. G. Wattson w Warsz.

[etykieta reklamowa]

Schiffner Józef

Skład Szkła i Porcelany

Plac Teatralny

Lit. K. Müller Senatorska 24

[etykieta reklamowa]

GALANTERIA

Golińska W.

Magazyn Galanteryjny

Gmach Teatralny

W Lit. Wattson w Warsz.

[etykieta reklamowa]

GARBARNIE

Braci Pfeiffer

Fabryka Garbarska

ul. Smocza 2313

W Lit. Ottona Flecka

[etykieta reklamowa]

GILZY sklepy

Kaplanowski O. I..

Gilzy z paryskiej fabryki

nie podrobione można dostać

w tabacznym sklepach na Senatorskiej 6-2a,

Wierzbowej 2 pod firmą Odessa na przeciw

Teatru.

[etykieta reklamowa]

GUZIKI

Arkind W. E.

Pierwsza w Rosji Parowa Fabryka Guzików

i Naparstków w Warszawie za rogatkami mo-

kotowskimi

Lit. G. Wattson w Warszawie.

[winieta rachunku]

HERBATA sklepy i składy

Firstenberg S.

[skład herbaty kiachcińskiej]

ul. Zimna 5 Franciszkańska 34

W Lit. H. Kohn

[etykieta z opakowania]

Gummel A. i s-ka

Sklep chińskiej herbaty

Senatorska 473b (17) obok domu Petyskusa

[etykieta z opakowania]

Maliniak D.

Sklep herbaty kupca pierwszej gildii

Nalewki 2259 (18)

[etykieta z opakowania]

Ziembicki Kazimierz

Skład główny wyłącznie herbaty chińskiej

Krakowskie Przedmieście 450

naprzeciw kościoła pobernaldyńskiego

[etykieta z opakowania]

HOTELE

Bocquet A.

Hotel de Rome

[Teatr Wielki od strony ul. Wierzbowej]

Lit. G. Wattsona Varovie

5. Etykieta reklamowa fabryki kosmetyków G. Stuermer

[wizytówka]

Mader & Jacob

Victoria Plac Zielony 8

w lit. W. Walkiewicza

[wizytówka]

INTROLIGATORSKIE ZAKŁADY

Kreusch Wilhelm Introligator

Najpierwszy Zakład Liniowanych Ksiąg

przy ul. Zabiej nr 4 (472)

w pałacu J. W. Hr. Zamojskiego

[winieta rachunku]

Manke K.

Zakład Introligatorski Nowy Świat 24

W Lit. S. Rybasiewicza Bednarska 8

[etykieta reklamowa]

JUBILERSKIE fabryki i pracownie

Moczydłowskiego W.

Fabryka i Magazyn WYROBÓW ZŁOTYCH

Srebrnych i Brylantowych

Nowy Świat 49

W Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

Szymański Teodor

Pracownia Jubilerska.

ul. Trębacka 13

W Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

Wapiński S.

Fabryka i Magazyn WYROBÓW Jubilerskich

Krakowskie Przedmieście 55

W Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

KAPELUSZE fabryki

Krejzler i s-ka

Fabryka Kapeluszyw Warszawie

Lit. G. Wattson Warszawa

[afisz reklamowy]

KANTORY

Wawelberg H. Kantor wekslu w Warszawie

przy ul. Senatorskiej 467a

wprost domu dawniej Petyskusa

[wizytówka]

KARETY fabryki, wynajem, sprzedaż

Jankowski Stanisław

Wynajem Karet i Powozów

Sprzedaż i Kupno Koni

Sprzedaż Karet i Powozów

Wyjeżdżanie Koni Zaprzęgowych

Nowy Świat 39

[etykieta reklamowa]

Romanowski W[ładysław]

Fabryka Powozów i Uprzęży

Królewska 23

[etykieta reklamowa]

KOLONIALNE ARTYKUŁY

składy

Stępkowski Ant[oni]

Skład Win Towarów Kolonialnych

Delikatesów i Cygar Hawańskich

Wierzbowa 473(9)

W Lit. Wł. Ottow Warszawie

[etykieta reklamowa]

Dzięgielewskiego A.

Skład Win Towarów Kolonialnych i Herbaty

róg Świętokrzyskiej Wielkiej i Bagno 18

[etykieta reklamowa]

Lijewski J.

Skład Win Delikatesów Herbaty Cukru

i towarów kolonialnych

Krakowskie Przedmieście 404

wprost kościoła św. Krzyża.

w lit. Jagielskiego

[winieta rachunku]

KONFEKCYJNE ARTYKUŁ

magazyny i pracownie

Bednarowski T.

Magazyn Konfekcyj Męskiej

i Artykułów Mody

Krakowskie Przedmieście 21

Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

Janina

Magazyn Dziecinny Marszałkowska 151

[winieta rachunku]

Krug A.

Magazyn Mód

ul. Niecała 7

W Lit. G. Wattson w Warsz.

[etykieta reklamowa]

Kubalski Karol

Bielizna Męzka

Krawaty Kapelusze Parasole Rękawiczki

Wyroby Skórzane Perfumeria
Senatorska 12 b. pałac Blanka

G. Wattson

[etykieta reklamowa]

Miniewski Karol

Magazyn Ubiorów Męzkich

ul. Senatorska 27a

obok Kościoła Reformatów

dom W. Feista 1e piętro

[plansza reklamowa]

Natalia

Pracownia Sukien i Okryć Damskich

ul. Podwał 8 1 sze piętro

W Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

KOSMETYCZNE WYROBY

fabryki i składy

Puls Fryderyk

Fabryka Perfum i Mydel Toaletowych

w Warszawie

pl. Teatralny 11

Lit. F. Kasprzykiewicz Miodowa 6

w Warszawie

[etykieta reklamowa]

Sierżputowski A. M.

[producent wody kolońskiej]

Krakowskie Przedmieście 15

W lit. Ottona Fleck

[etykieta z Wody Kolońskiej]

Stuermer Gustaw

Parowa Fabryka Mydel Toaletowych,

Perfum i Kosmetyków

Hurtowy skład perfum

i kosmetyków zagranicznych

Szkolna 7

[winieta zamówienia]

Wild Richard

[Wildt i s-ka: Perfumeria Nowy Świat 69;

Fabryka Belwederska 32/34]

W Lit. Liberty Leszno 13

[etykieta reklamowa]

KRAWCY

Miniewski Józef

Wielki Zakład Krawiecki

Długa 552/3 nowy 24

[etykieta reklamowa]

KSIĘGARNIE

Bogucki A. B.

Księgarnia i Skład Nut

Krakowskie Przedmieście 7 (411)

[etykieta reklamowa]

Gebethner i Wolff

Książeczka dla małych dzieci

6. Cennik artykułów perfumeryjnych G. Stuermer

Wiązanie Helenki

Wydawnictwo gier i zabawek pedagogicznych

Warszawa skład główny

u Fr. Froebel

lit. W. Walkiewiczza

Hösock Ferdynand

Ah! co za prześliczne ABECADŁO

[etykieta reklamowa]

w Lit. O. Fleck

Müller Julian

Skład materiałów piśmiennych i litografia

Zabawki Dziecinne Łamigłówki różnego

rodzaju i Gry Towarzyskie

nuty muzyczne, książki do nabożeństwa i różne

elementarze

przy ul. Senatorskiej wprost kościoła Św. An-

toniego

maszyna pośpieszna

[wizytówka]

Tłomacz

Co Kasia robiła

powieść Zuzanny Coolidge

seria Liliowa

Warszawa

7. Warszawska Fabryka Luster, Moszkowski & Grünberg

lit. W. Otto Krak Przedm. 69

J. A. Wiśniakowski

Portrety Cieniowe Królów Polskich

Wydawnictwo Zabawek i gier Pedagogicznych

Krak. Przedm. 81

ulotka do gry

Lit. Otton Fleck Krak Przedm 39

Rejchman Zygmunt

przedstawiciel Fabryki

Książeczek Obrazkowych

Scholz Jos.

Marszałkowska 77

W Lit. Ottona Fleck no 427

[etykieta reklamowa]

KWIATY SZTUCZNE

Wattson Teofil

Pracownia Kwiatów Sztucznych

egzystuje od 1860 r.

Krakowskie Przedmieście 2

wprost statui Kopernika

[wizytówka]

LABORATORIA chemiczne i kosmetyczne

Urbanowicz i Różycki

Laboratorium Chemiczne

Krakowskie Przedmieście 17

Warszawska Druk. i Litogr. Trębacka 11

[etykieta z Eliksiiru do zębów]

Zaleszczyński Jan

Laboratorium Kosmetyczne

Skład główny Grzybowska 61

egzystuje od 1869 r.

Lit. G. Wattson Warszawa

[etykieta reklamowa]

LITOGRAFICZNE PRACOWNIE

Kelter Ch[aim]

Drukarnia Litografia i Stereotypownia

Łtomackie 739 (9)

[winieta rachunku]

Komorowski A.

Litografia

Elektoralna 21

[etykieta reklamowa]

Liberty

Litografia i Drukarnia

wykonywa: etykiety w różnych kolorach

cyrkularze blankiety firmowe rachunki

karty adresowe i wizytowe jak najstaranniej

ul. Leszno 13

[etykieta reklamowa]

Otto Władysław

Litografia

ul. Miodowa 7 róg Kapucyńskiej

egzystuje od 1858 r.

[winieta rachunku]

Warszawska Drukarnia i Litografia

Trębacka 11

[winieta rachunku]

Wattson G.

Litografia i papeteria

Trębacka 4 dom K. Scheiblera

[etykieta reklamowa]

LUSTRA

Moszkowski & Grünberg

Warszawska Manufaktura Luster

Długa 20

Własne fabryki kolonia Aleksandrowin Wola
pod Warszawą

[winieta papieru firmowego]

Silberberg Maxim

Lustra Pozłacanie posrebrzanie szlifowanie
Warszawa Bielańska 5 Łódź Piotrkowska 62

[etykieta reklamowa]

ŁÓDZIE fabryki

Terlecki i S-ka

Pierwsza w Kraju Warszawska Fabryka Łodzi
Praga ul. Brukowa 1

zamówienia na obstalunki przyjmuje także
sklep

W. Suwalskiego 95

[etykieta reklamowa]

MASZYNY dla przemysłu piwowarskiego

Pošepeňho Karla

Wypożyczenie browarów Marszałkowska 17

W Lit. Liberty Leszno 13

[etykieta reklamowa] z życzeniami noworocz-
nymi]

MEBLE fabryki i magazyny

Frumkin Braci

Fabryka Mebli Żelaznych Rybaki 10

W Lit. Ch. Keltera Tłomackie 9

[etykieta reklamowa]

Goebel i Ska

Główni Reprezentanci [mebli] na Król. Polskie
i Ces. Rosyji

Chmielna 18

[etykieta reklamowa]

Mengenthaler L[eopold]

Magazyn Mebli i Gotowych Robót Tapicerskich
wprost kościoła św. Antoniego

dom W. Epsteina Senatorska 22

W Lit. J. Müllera Senatorska 467b

[etykieta reklamowa]

Olsztyński Jan

Magazyn Mebli Gotowych

Robót Dekoracyjno-Tapicerskich

Nowy Świat 51

W Lit. J. Müllera Senatorska 467b

[etykieta reklamowa]

Sawicki Józef

Fabryka i Magazyn Mebli

gotowych stylowych wykwindnych i skro-
mniejszych urządzenia sklepowe i wszelkie ro-
boty w zakresie stolarstwa, podejmuje się
kompletnych urządzeń apartamentów z robo-
tą tapicerską

Smolna 18

W Lit. G. Wattson w Warszawie

[etykieta reklamowa]

8. Publikacja F. Hosićka

METALOWE WYROBY fabryki i składy

Brun K[rzysztof] i Syn dawniej Münden-
beck

Skład Towarów Żelaznych i Galanteryjnych
róg Senatorskiej i Bielańskiej 466

W Lit. J. Müllera Senatorska 467b

[winieta rachunku]

Grodzki Alfred

Maszyny i Narzędzia Rolnicze Nasiona
Senatorska 33

[winieta papieru firmowego]

Jarnuszkiewicz Konrad

[Fabryka WYROBÓW ŻELAZNYCH
ul. Grzybowska 19]

W Lit. Liberty Dzielna 15

[etykieta reklamowa z życzeniami noworocz-
nymi na rok 1897]

Neuman Hugo

Fabryka Tkanin Metalowych
w Warszawie 472

[Senatorska 35/7/9 Pałac Zamojskiego]

[etykieta reklamowa]

9. Warszawska Drukarnia i Litografia

Nobel Ludvig
w St. Petersburgu
Zakłady Mechaniczne Fabryka Maszyn
Kotłarnia i Odlewnia
Jeneralny Reprezentant na Państwo Rossyjskie
Separatorów Alfa-Laval
Oddział warszawski Miodowa 17
[winieta papieru firmowego]
Tow. Akc. Fabryk Metalowych p. f. Norblin
Bracia Buch i T. Werner Żelazna 51
Wierzbicki i S-ka
[etykieta ilustrująca zabudowania fabryczne]
Rudnicki & Kuczyński w Pruszkowie
Fabryka Konstrukcji Żelaznych i Kotlarskich
kantor w Warszawie Marszałkowska 75
[etykieta reklamowa]
Towarzystwo Fabryki Maszyn i Odlewów
K. Rudzki i ska
[Fabryczna 3]
Lit. G. Watsson
[cennik]
Witt Adolf
Fabryka Armatur Aparatów i Odlewnia
Leopoldyny 11
skład fabryczny Elektoralna 21
Druk i Lit. S. Modrzewskiego Chłodna 40
w Warsz.
[etykieta reklamowa]
Wieszycki M.
Towarzystwo Akcyjne

Warszawskiej Fabryki Metalurgicznej
Wronia 69
[winieta papieru firmowego]

MIĘSO

Dolej Leon
Sprzedaż Świeżego Mięsa
w najlepszych gatunkach
Hoża 4
G. Wattson
[etykieta reklamowa]

OBUWIE pracownie i magazyny

Hiszpański S.
Pracownia Męskiego i Damskiego Obuwia
istnieje od 1838 r.

Bieleńska 6
W Lit. G. Wattson w Warsz.
[etykieta reklamowa]

Józef Kassie
Kalosze obuwie i wyroby gumowe
Warszawa ul. Żabia N^o9
Telefin 701-03

Reparacja kaloszy i śniegowców
[afisz reklamowy]

Kwiatkowski Wincenty
Pracownia i Magazyn Obuwia Damskiego
Nowy Świat 1294 (28)

W Lit. S. Rybasiewicza Bednarska 6
[etykieta reklamowa]
Klimek Szymon

Magazyn Obuwia Męskiego
Świętokrzyska 3 drugi dom
od Nowego Świata
Lit. G. Wattson w Warsz.
[etykieta reklamowa]

Łapiński Franciszek
Magazyn Obuwia Męskiego i Damskiego
Świętokrzyska 11
W Lit. G. Wattson w Warsz.
[etykieta reklamowa]

Pilisch A.
Fabryka Obuwia Damskiego Męskiego
i Dzieciniego
Krakowskie Przedmieście 7
[etykieta reklamowa]

OCET fabryki

Parowa Fabryka Octu Zbożowego
Przedokopowa nr 36
[etykieta reklamowa]

OLEODRUKI składy

Karpiński L.
Skład Oleodruków Sztichów Fotografii
robót akwarelowych i olejnych
Świętokrzyska 20
Mazowiecka 11
[etykieta reklamowa]

OLÓWKI przedstawicielstwa

Schwanhäusser
Fabryka Ołówków
dawniej Grossberger&Kurz w Norymberdze
założona w roku 1855 r.
Reprezentanci na Królestwo Polskie i Zachod-
nie Gubernie
Cesarstwa Rosyjskiego Z. Reichman&Men-
delssohn
Marszałkowska 77
[etykieta reklamowa]

PERFUMERIE

Jeziorowski L. Syn
Perfumeria i Magazyn Nowości
Poleca rękawiczki z własnej fabryki
Nowy Świat 45
W Lit. G. Wattson w Warszawie
[etykieta reklamowa]

PIECZĘCIE

Kropiwnicki Romuald
Pieczętarz
Miodowa i Podwale 497a
przechodni dom Dyzymańskich
W Lit. J. Müller
[winieta rachunku]

PŁÓTNA SUKNA I KORTY składy

Kleczyński W.

10. Druk własny zakładu introligatorskiego W. Kreuscha

Magazyn Bławatny
Krakowskie Przedmieście 64
w Resursie Obywatelskiej
W Lit. G. Wattson w Warsz.
[etykieta reklamowa]

Messing Ant[oni] i S-ka
Skład Sukna i Kortów
fabryk krajowych i zagranicznych
Miodowa 7 (obok kościoła)
W Lit. W. Otto
[etykieta reklamowa]

Główny Skład Zakładów Żyrardowskich
w Warszawie
Krakowskie Przedmieście 55
Warszawska Drukarnia i Litografia Trębacka 11
[winieta rachunku]

POSADZKI

Bednarowski&Lubryczyński
Fabryka Posadzek Terrakotowych Metlachowskich
i Cementowych Prasowanych
Nowo-Wielka 18
W Lit. G. Wattson
[papier firmowy]

POŃCZOCHY fabryki

Balszyn W.
Fabryka Wyrobów Pończoszniczych Bez Szwu
Warszawa Praga
Lit. G. Wattson
[etykieta reklamowa]

Marszel Aug. i S-ka
Mechaniczna Fabryka
Trykotaży i Wyrobów Pończoszniczych
Warszawa-Praga
Lit. Liberty Leszno 13
[blankiet firmowy]

Riedel A.
Fabryka Wyrobów Pończoszniczych
i Bielizny w Warszawie
zał. w 1830 r.
[etykieta reklamowa]

11. Reklama firmy obuwniczej Józefa Kassie

Vogel Józef

Fabryka Wyrobów Pończosznich
jako to wełnianych kaftaników spodni itp.
ul. Elektoralna 19
[etykieta reklamowa]

POWROŹNICZE WYROBY fabryki

Mück Edward

Fabryka Wyrobów Żeglarskich i Powroźniczych
Fabryka w Mokotowie
Skład Główny Krakowskie Przedmieście 17
[afisz reklamowy]

RĘKAWICZKI pracownie

Badowski J.

Producent wszystkich rodzajów rękawiczek
Trębacka 9
[wizytówka]

Jeziorowski&Martens

Fabryka Rękawiczek
Długa 43
Lit. G. Wattson Varsovie
[blankiet firmowy]

Malinowski W.

Fabryka Rękawiczek
Nowy Świat 53
Lit. G. Wattson Varsovie
[etykieta reklamowa]

STUDNIE

Billing Julian

Zakład Studniarsko-Hydrauliczny

Dobra 1 (2806) róg Tamki
[etykieta reklamowa]

TOWARZYSTWA

Warszawskie Towarzystwo Myśliwskie
Królewska 17

[winieta papieru firmowego]

WYROBY TABACZNE fabryki i składy

Brünn i Goldsztaub

Fabryka Tabaczna
ul. Nowolipki 27
[opakowanie po tytoniu]

Ehrenfried Emanuel

Specjalna Fabryka Cygar
ul. Pawia 10 (Pawia 4)
[faktura]

Jawitz & Co

Fabryka Tabaczna
w Warszawie
[Pokorna 2225]

W. Szaniawski Trębacka 9

[opakowanie po papierosach]

Majs Bum.

Imperial Fabryka Tabaczna
w Warszawie

[opakowanie po papierosach]

Mordyaner Z.

Fabryka Tabaczna
ul. Franciszkańska 7
Ch. Kelter

[opakowanie po papierosach]

Müller W. A.

Fabryka Tabaczna
w Warszawie
Ch. Kelter

[opakowanie po papierosach]

Nejmark Gawrił

Fabryka Tabaczna
ul. Pawia 19
Ch. Kelter

[opakowanie po papierosach]

Polakiewicz Bracia

wyłączność firmy
Kalinowski i Przepiórkowski
w Warszawie

[opakowanie po papierosach]

Union

[Towarzystwo Tabaczne
dawniej Leopold Kronenberg
w Warszawie]

fabryka Marszałkowska 1447b

skład główny Marszałkowska 1065c
skład detaliczny Krakowskie Przedmieście
415 nowy 15]

[opakowanie po papierosach]

Weinberger N.

Fabryka Tabaczna

ul. Pawia 26

[opakowanie po cygarach]

Vandalin i S-ka

Skład cygar

(Cygara z liści hawańskich na obstalunek składu)

Wierzbowa 9

G. Wattson

[winieta papieru firmowego]

Zylberblat i Góryński w Białymstoku

Tabaczna Fabryka

na obstalunek Ir. Malve

w Warszawie

Ch. Kelter

[opakowanie po tytoniu]

TAPICERSKIE ZAKŁADY

Brandel F.

Zakład Wyrobów Tapicerskich

ul. Świętokrzyska 1322

[etykieta reklamowa]

Dzięgielewski J.

Zakład Tapicerski i Magazan Mebli

ul. Świętokrzyska 8

[etykieta reklamowa]

Krzaczyński W.

Zakład Tapicerski

Nowy Świat 21

[winieta rachunku]

Szynkowski J.

Zakład Wyrobów Tapicerskich

Nowy Świat (1250)55

[etykieta reklamowa]

WINA I WÓDKI

Calvet J. & ska

Agent Generalny na Polskę i Rosję

J[ulian]Gatineau"] Fuchs

[cennik]

Fuchs J[ulian]

Destylarnia Parowa

Fabryka Wódek Słodkich,

Likierów Koniaków. etc.

oraz Hurtowy Skład Win

Koniaków i Likierów Zagranicznych

ul. Bracka nr 1 dom własny

O. Fleck

[etykieta reklamowa]

Golicyna Kl. S.

Leszno 11

Liberty Leszno 13

[cennik]

Gorzelnia i Destylarnia Parowa

Zakładów Rolniczo-Przemysłowych

w Jeziorku pod Łomżą

Reprezentacja w Warszawie u Wł. Nowickie-
go Marszałkowska 40

Skład Hurtowy Destylarni Parowej

ul. Królewska 16

G. Wattson

[blankiet firmowy]

Jankowski F.

Marszałkowska 139

[etykieta reklamowa]

Krempner Bracia

Główny Skład Zagranicznych Win i Koniaków

Długa 5

Liberty Leszno 13

[etykieta reklamowa]

Mahieu Ernest & Co

[Skład szmpana francuskiego]

Warszawa Tamka 41

G. Wattson

[kartka z życzeniami noworocznymi na rok
1899]

Neugebauer Henryk i s-ka

Dom Handlowy

ul. Miodowa 16/18 nowy nr 490/91

zał. w 1855 r.

G. Wattson

[cennik]

Patocki W. [skład win]

Krucza r. Wspólnej

G. Wattson

[nalepka z butelki po winie]

Patschke i Meissner

Destylarnia Parowa

w Warszawie

Liberty Leszno 13

[etykieta reklamowa]

Patschke i Troszel

Destylarnia Parowa

Praga Targowa 158

Liberty Leszno 13

[winieta papieru firmowego]

Schultz Edward

Hurtowy Skład Win i Trunków

Zagranicznych i Krajowych

Senatorska 11

G. Wattson

[etykieta reklamowa]

Schultz i Zawadzki

Hurtowy Skład Win i Trunków

Zagranicznych i Krajowych

ul. Senatorska 24

G. Wattson

[winieta rachunku]

Szadkowski A.

[skład win]

Świętokrzyska r. Włodzimierskiej 1.

G. Wattson

[nalepka z butelki po winie]

Warszawska Rafineria Spirytusu

ul. Dobra 16

H. Kohn Elektoralna 3

[etykieta reklamowa]

Trapszo Z.

Skład Win Mokotowska 59

G. Wattson

[nalepka z butelki po winie]

Zawadzki Edward

[skład win]

Marszałkowska 124

[nalepka z butelki po winie]

Zurabow M. J.

Skład Koniaku Kizlarka w Warszawie

ul. Senatorska nr 27

[cennik]

WYŻYMACZKI reprezentacje

Trepte Emil

Reprezentacja fabryki wyżymaczek,
"Empire Wringer Co"

Auburn N. Y. w Ameryce

Skład hurtowy i detaliczny

wszelkich naczyń kuchennych

Marszałkowska 147

[winieta blankietu firmowego]